

การศึกษาการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา
อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

A study on moral driven community based on Boworn-Power
of Champa temple, Kanthararom district, Sisaket province

¹พระณัฐธชัย จันดาผล, ²พระพรสวรรค์ ใจตรง,
³พระกัญจน์ แสงรุ่ง, และ ⁴พระจรรย์ สุวโจ

¹Phra Nattanachai Chandaphol, ²Phra Ponsawan Jaitrong,
³Phra Kan Saengrung, and ⁴PhraJaran Suwajo

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ, ประเทศไทย

⁴มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

^{1,2,3}Sisaket Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

⁴Mahamakut Buddhist University Northeast campus

⁴krudeesisaket@hotmail.com

Received February 19, 2020; Revised March 2, 2020; Accepted May 14, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการรายงานผลการศึกษาวิทยานิพนธ์ “การศึกษาการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร ของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ” โดยมีวัตถุประสงค์ คือ (1) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรม (2) เพื่อศึกษาแนวทางการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร (3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์ การศึกษาพบว่า กระบวนการในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา มีเป้าหมายที่สำคัญคือคนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รู้จักดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้อง โดยมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้จักเรียนรู้และน้อมนำศาสตร์พระราชา หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสืบสานวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม ซึ่งขั้นตอนการปฏิบัติการ เป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร บ้าน-วัด-โรงเรียน ซึ่งเป็น 3 องค์กรหลักในชุมชนเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้าง

ชุมชนให้เข้มแข็งโดยทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ตัดสินใจร่วมแก้ปัญหาของชุมชนซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมกล่อมเกลาสมาชิกในชุมชน ดังนั้น “บวร” คือ บ้าน-วัด-โรงเรียนจึงเป็นองค์กรในพื้นที่ ที่มีความสำคัญที่ได้นำมาพัฒนาคนไทยสืบทอดมาอย่างยาวนาน

คำสำคัญ : การขับเคลื่อน, ชุมชน, คุณธรรม, พลังบวร

Abstract

This article is a report of the thesis titled "The Study of the Morality of the Community Driving by the Boworn Power of Champa Temple, Kanthararom District" Its objectives include: (1) to study the concepts of the moral driven community; (2) to study the direction of the moral driven community with the power of Boworn; (3) to analytically study the moral driven community with the power of Boworn of Wat Champa, Kanthararom District, Sisaket Province. This research is a qualitative research by studying information from documents and interviews. The study found that the important goal of the process of driving the moral community with the power of Boworn of Champa Temple is for the people in the community to live happily together. People know how to live with the right livelihood by holding religion in their mind. They know how to learn and bring the sufficiency economy philosophy of His Majesty, the King Rama 9th, to develop their quality of life. In addition, they have inherited virtuous culture from ancestors that is crucial for driving moral community with the power of Boworn of Ban (village), Wat (temple) and school. The three organizations are the principal mechanisms in developing and strengthening the community. They are the core of development, decision-making, problem-solving and play important roles in developing moral community. School has its role in developing youth to be good members of society and live happily in society while the community has its important role in school education in the aspect of a learning resource of cultural heritage, tradition and social value. Temple has its role in ethical socialization for community members. Boworn of village, temple and school has been, thus, local organizations playing important role in developing Thai people since the long past.

Keywords: Drive, Community, Moral, Boworn Power

บทนำ

สภาพสังคมในปัจจุบัน มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและหลากหลาย อันเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ข้อมูลข่าวสารต่างๆแพร่หลายอย่างรวดเร็ว ทำให้แนวคิด วิถีชีวิต ค่านิยมของบุคคลในสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง เน้นการบริโภควัตถุต่างๆจนเกิดความสับสน ระบบสังคมวิถีไทยที่เคยดีงาม ได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้อันสืบเนื่องมาจากการให้ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นการพัฒนาทางด้านวัตถุมากกว่าพัฒนาสังคมในด้านอื่นๆโดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านจิตใจของคนในสังคมไทย เกิดปัญหาศีลธรรมเสื่อมและปัญหาทางสังคมต่างๆติดตามมา อาทิ ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน ปัญหายาเสพติด ครอบครัวแตกแยก การหลงมัวเมาในอบายมุข ขาดระเบียบวินัย ใช้ชีวิตฟุ้งเฟ้อ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม ขาดความสามารถในการกลั่นกรองและเลือกใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมต่างชาติที่หลากหลายซึ่งเข้ามาพร้อมกับเทคโนโลยีสารสนเทศอันทันสมัยจากปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเหล่านี้ ทำให้คนในสังคมเรียกร้องในเรื่องคุณธรรมจริยธรรมมากยิ่งขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องระดมพลังจากทุกฝ่ายในสังคมให้เข้ามามีบทบาทมีส่วนร่วมในการพัฒนาคนให้มีคุณธรรม มีความรู้ และมีความพร้อมที่จะปรับตัวให้รับกับกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆได้อย่างเหมาะสม (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2559: 1)

รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ เพื่อให้คนไทยเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพและคุณธรรมดังนั้นเพื่อให้การส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของประชาชนเป็นผลสำเร็จ รัฐบาลจึงได้ประกาศใช้แผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2559-2564) ซึ่งเป็นแผนระดับชาติด้านการส่งเสริมคุณธรรมอย่างเป็นระบบฉบับแรกของไทย ที่เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนได้มีส่วนร่วมปลูกฝังคุณธรรมสร้างค่านิยม และจิตสำนึกที่ดีให้แก่ประชาชน โดยเน้นการสร้างเสริมความเข้มแข็งจากภายในและใช้คุณธรรมนำการพัฒนาเพื่อสร้างสังคมไทยให้มีคุณธรรมเป็นรากฐาน ผ่านกลไกความร่วมมือของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในแต่ละมิติ เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนประเทศไทยไปข้างหน้าร่วมสร้าง“ร่วมสร้างสังคมคุณธรรม”ตั้งแต่นั้นมา กลางน้ำและปลายน้ำ คือ การพัฒนาที่ตรงตามความต้องการของประชาชน ส่งผลให้ประชาชนมีความสุขมีรายได้เพียงพอกับการดำรงชีวิต ไร้ซึ่งคดีความต่างๆ เป็นสังคมที่สงบสุขเป็นการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2561 : 3)

กรมการศาสนา ได้กำหนดทิศทางการขับเคลื่อนงานด้านศาสนา โดยดำเนินการวางรากฐานคุณธรรมในสังคมไทยให้สอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลและกระทรวงวัฒนธรรมเพื่อขับเคลื่อนส่งเสริมให้คนดีมีคุณธรรมและมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย บ่มเพาะปลูกจิตสำนึกและเผยแผ่ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ กระตุ้นให้คนในชุมชนมีศรัทธาและยึดมั่นในศาสนา รู้จักดำรงตนโดยใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่งเสริมให้เป็น “สังคมคุณธรรม” (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2561 : 3) แต่สังคมที่ดีงามมิได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง หากแต่

ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยต่างๆมากมาย รวมทั้งโครงสร้างและระบบต่างๆ ในสังคม อาทิ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ตลอดจนวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลในสังคม ด้วยเหตุนี้ การสร้างสังคมคุณธรรมที่ดียิ่งขึ้นจึงต้องส่งเสริมให้เกิดเงื่อนไขทางสังคมที่ดีงาม รวมทั้งมีโครงสร้างและระบบต่างๆ ในสังคมที่เกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงามด้วย ดังนั้น ในการขับเคลื่อนสังคมคุณธรรม จึงต้องขับเคลื่อนด้วยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน โดยมีเครือข่าย บวร (บ้าน วัด โรงเรียน) เป็นฐานปฏิบัติการในพื้นที่ทั่วประเทศร่วมกันผลักดัน มีศาสนธรรม หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและวิถีวัฒนธรรมเป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานของสังคมที่มีการบูรณาการให้เข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของประชาชนซึ่งจะทำให้เกิดชีวิตที่ดีงามในทุกมิติ (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2562 : 4-5)

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม พบว่า ปัจจุบันชุมชนต่างๆ ทั้งในกรุงเทพและต่างจังหวัด มีวัดและศาสนสถานของศาสนาต่างๆที่ได้ตระหนักถึงความสำคัญและได้ดำเนินการขับเคลื่อนชุมชนในท้องถิ่นของตน ตามรูปแบบและวิธีการดำเนินงานของแต่ละชุมชนอย่างหลากหลาย ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการศึกษาการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อจะได้เป็นข้อมูลในการดำเนินการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรที่เข้มแข็งต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรม
2. เพื่อศึกษาแนวทางการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง“การศึกษาการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ”ครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยกำหนดวิธีการดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาบทบาทของวัดจำปาในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยศึกษาหลักธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และศึกษาแนวคิดทฤษฎีการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมและที่เกี่ยวข้อง จากตำรา หนังสือ เช่น คู่มือการขับเคลื่อนแผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2559-2564), คู่มือการดำเนินงานชุมชนคุณธรรมขับเคลื่อนด้วยพลังบวร, คู่มือการส่งเสริมและพัฒนาองค์กร ชุมชน อำเภอและจังหวัดคุณธรรม,คู่มือการประเมินองค์กร ชุมชน อำเภอและจังหวัดคุณธรรม งานวิจัย

และบทความที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร ทั้งในส่วนของวัดจำปา ชุมชน หน่วยงานราชการรวมถึงนักวิชาการของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ที่ดำเนินการวิจัย คือ ชุมชนคุณธรรมบ้านห้วยนา ตำบลหนองแก้ว อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

3. ขอบเขตด้านเป้าหมายผู้ข้อมูลให้

ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มประชากร เพื่อทราบแนวคิดและหลักการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรม รวม 18 คน อันประกอบไปด้วย (1) พระสงฆ์ จำนวน 2 รูป (2) ผู้นำชุมชน จำนวน 2 คน (3) ปราชญ์ชุมชน จำนวน 2 คน (4) ข้าราชการที่เกี่ยวข้อง จำนวน 2 คน (5) นักวิชาการวัฒนธรรม จำนวน 3 คน (6) ชาวบ้านที่เกี่ยวข้อง จำนวน 7 คน รวมทั้งหมด 18 รูป/คน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารและคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเอกสารเพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาแนวคิดหลักการต่างๆ โดยศึกษาจากคัมภีร์ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนงานวิจัยที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ เช่น การสัมภาษณ์และร่วมจัดกิจกรรมกับชุมชน ซึ่งเรียกอีกอย่างว่าเป็นการเก็บข้อมูลเชิงภาคสนาม ดังนี้

4.1 การศึกษาในเชิงเอกสาร ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง จากพระไตรปิฎกของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยปี 2535 อรรถกถา หนังสือ รายงานการวิจัย เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร ดังนี้

1) ศึกษา ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่นๆโดยอาศัยแนวความคิดทางด้านการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร

2) ศึกษาหลักการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรทั้งแนวคิดและทฤษฎี

3) ศึกษาการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

4) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวทางการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

4.2 การศึกษาในภาคสนาม เพื่อทราบถึงแนวคิดหลักการ การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ มีขั้นตอน ดังนี้

1) ทำการศึกษาและคัดเลือก ชุมชน โดยการเจาะจง ชุมชนคุณธรรมวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

2) การศึกษาในเชิงจำนวน เพื่อศึกษาการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ โดยศึกษาจากประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ได้แก่ ประชาชนเฉพาะด้าน ชุมชน และองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยการกำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง

3) ศึกษาข้อมูลในเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วยกลุ่มประชากร จำนวน 18 รูป/คน

4) ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ แนวคิด องค์กรประกอบ การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

5) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือ แนวคิด หลักการ องค์กรประกอบ การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษและการพัฒนาชุมชนในมิติต่างๆ ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้ภาครัฐ ผู้นำ ประชาชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับทราบ

6) วิเคราะห์การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ตามองค์ประกอบในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร รวมทั้งวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ของการทำงาน รวมถึงการสร้างเกณฑ์การปฏิบัติ ที่สามารถนำไปสู่กระบวนการศึกษาที่เกี่ยวกับการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรในระดับต่างๆได้

7) สรุปผลการศึกษาวิจัย เพื่อให้เป็นไปตามประเด็นปัญหาที่อยากทราบในการศึกษาวิจัยที่ได้ตั้งไว้ แล้วนำมาเขียนเรียบเรียงเป็นรายงานวิจัย สรุปเสนอผลการวิจัย พร้อมข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป

ผลการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรม ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมนั้น สำคัญที่องค์ประกอบคือ คน สิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ เพราะถ้าในชุมชนมีคนดี มีสิ่งแวดล้อมดี สถานการณ์ในชุมชนก็จะดีตามไปด้วย จะทำให้ชุมชนน่าอยู่ มีความสงบสุข ประชาชนก็จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีที่สุดในที่สุด อนึ่งพลังชุมชนก็ถือเป็นหัวใจสำคัญของการยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้น การรวมตัวของคนในครอบครัว หมู่บ้าน ที่ทำงานองค์กร ฯลฯ เป็นต้น ร่วมกันกำหนดความต้องการเอง วางโครงการเองและร่วมมือกันปฏิบัติตามโครงการนั้นๆวิธีการที่ชุมชนคิดทำเอง มีความสำคัญยิ่งกว่าผลงานความสำเร็จที่เกิดขึ้น เพราะเป็นการสร้างพลังของชุมชน สร้างความเชื่อมั่นในตนเอง เรียนรู้ให้ชุมชนอื่นๆได้มีแนวทางพึ่งพาตนเอง มีเป้าหมายต้องการเป็นชุมชนที่ดี คนในชุมชนเป็นคนดี มีคุณธรรมมีสิ่งแวดล้อมที่ดี มีสถานการณ์รอบข้างและเพื่อนบ้านที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจ ส่งผลให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อยู่ดีมีสุข อยู่อย่างพึ่งตนเอง อยู่อย่างยั่งยืน

2. แนวคิดการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) ผลการวิจัยพบว่า พลังที่สำคัญในสังคมที่จะสามารถนำมาเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็งก่อให้เกิดกระบวนการสร้างชุมชนคุณธรรม อย่างยั่งยืนในทุกพื้นที่ โดยวัดทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ร่วมวางแผน ดำเนินการ พัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้รูมรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคมและวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมหล่อหลอมเกลาสมาชิกในชุมชน ดังนั้น หากการประสานการทำงานของสามประสาน คือ บ้าน-วัด-โรงเรียน มีความเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ ก็จะทำให้เกิดชุมชนคุณธรรมเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยเริ่มจากการเปิดพื้นที่ในชุมชน วัด ศาสนสถาน ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติในงานด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง รวมกลุ่มอย่างมีพลัง ใช้ชีวิตพออยู่ พอกิน พอเพียง มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันที่เหมาะสม ตามสภาพของชุมชนและวัฒนธรรมในท้องถิ่น รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ กิจกรรมทางศาสนาส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตลอดจนเป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการมีส่วนร่วมและความเสียสละของคนในชุมชนที่จะร่วมขับเคลื่อนให้ชุมชนคุณธรรมก้าวสู่ “ชุมชนคุณธรรม” ที่มีหลักธรรมทางศาสนาและความเชื่อความศรัทธาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข โดยดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และตามวิถีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม มีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันเป็นสังคมที่ดีงามและอยู่เย็นเป็นสุข เป็นสังคมแห่งความพอเพียงและสันติสุข

3. แนวคิดการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา มีเป้าหมายที่สำคัญคือคนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รู้จักดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้อง โดยมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้จักเรียนรู้และน้อมนำศาสตร์พระราชา หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสืบสานวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม ซึ่งขั้นตอนการปฏิบัติการ เป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร บ้าน-วัด-โรงเรียน ซึ่งเป็น 3 องค์หลักในชุมชนเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ตัดสินใจ ร่วมแก้ปัญหาของชุมชนซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้รูมรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมหล่อหลอมเกลาสมาชิกในชุมชน ดังนั้น “บวร” คือ บ้าน-วัด-โรงเรียนจึงเป็นองค์กรในพื้นที่ ที่มีความสำคัญที่ได้ร่วมพัฒนาคนไทยสืบทอดมาอย่างยาวนาน

ทั้งนี้ หัวใจของชุมชนคุณธรรม คือ คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รู้จักดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้อง โดยมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้จักเรียนรู้และน้อมนำศาสตร์พระราชา หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสืบสานวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม กล่าวคือ ยึดมั่นหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือ คนใน ชุมชนมีหลักธรรมทางศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เมื่อคนในชุมชนปฏิบัติตามหลักศาสนา อยู่ในกรอบของศีลธรรมและข้อปฏิบัติตามศาสนาที่ตนเคารพนับถือ ปัญหาต่างๆ ในชุมชนก็จะลดลงหรือหมดไป เกิดสิ่งดีงามในชุมชน

น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาพัฒนาคุณภาพชีวิต การดำเนินชีวิตด้วยความพอประมาณ มีเหตุมีผล เสียสละ อดทน อดออม ขยัน ไม้โลภ ไม้เบียดเบียนผู้อื่น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พึ่งพาตนเอง ช่วยเหลือแบ่งปัน มีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว เตรียมพร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีรายได้เพิ่มขึ้น หนี้สินลดลง มีการรวมกลุ่มสร้างอาชีพ สร้างรายได้ เกิดกลุ่มต่างๆ ขึ้นในชุมชน เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มพัฒนาอาชีพ กลุ่มถ่ายทอดภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม กลุ่มจิตอาสาพัฒนาชุมชน เป็นต้น

สืบสานวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม คนในชุมชนมีความจงรักภักดี เคารพเทิดทูนในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีความรัก ภาควุมใจ ร่วมกันอนุรักษ์สืบสานวิถีวัฒนธรรม อัตลักษณ์ของท้องถิ่นและนำทุนทางวัฒนธรรมมาต่อยอดสร้างสรรค์เป็นสินค้าและบริการ มีผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมไทย Cultural Product of Thailand : CPOT ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่แพ็ก โฮมสเตย์ พร้อมเป็นเจ้าบ้านที่ดีต้อนรับนักท่องเที่ยวสู่ชุมชน

กลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็งโดยทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนาตัดสินใจ ร่วมแก้ปัญหาของชุมชนซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมกล่อมเกลาสมาชิกในชุมชน ดังนั้น “บวร” คือ บ้าน-วัด-โรงเรียนจึงเป็นองค์กรในพื้นที่ ที่มีความสำคัญที่ได้ร่วมพัฒนาคนไทยสืบทอดมาอย่างยาวนาน

อภิปรายผล

แนวทางการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร ของวัดจำปา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ สามารถอภิปรายผลในประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

1. **แนวคิดการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรม** สำคัญที่องค์ประกอบ คือ คน สิ่งแวดล้อม และสถานการณ์ เพราะถ้าในชุมชน มีคนดี มีสิ่งแวดล้อมดี สถานการณ์ในชุมชนก็จะดีตามไปด้วย จะทำให้ชุมชนน่าอยู่ มีความสงบสุข ประชาชนก็จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด อนึ่งพลังชุมชนก็ถือเป็นหัวใจสำคัญของการยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้น การรวมตัวของ

คนในครอบครัวหมู่บ้านที่ทำงานองค์การฯลฯ เป็นต้นร่วมกันกำหนดความต้องการเอง วางโครงการเอง และร่วมมือกันปฏิบัติตามโครงการนั้นๆวิธีการที่ชุมชนคิดทำเอง มีความสำคัญ ยิ่งกว่าผลงานความสำเร็จที่เกิดขึ้น เพราะเป็นการสร้างพลังของชุมชน สร้างความเชื่อมั่นในตนเอง เรียนรู้ให้ชุมชนอื่นๆได้มีแนวทางพึ่งพาตนเอง มีเป้าหมายต้องการเป็นชุมชนที่ดี คนในชุมชนเป็นคนดี มีคุณธรรมมีสิ่งแวดล้อมที่ดีมีสถานการณ์รอบข้างและเพื่อนบ้านที่เอื้อเพื่อแผ้วถาง มีน้ำใจ ส่งผลให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อยู่ดีมีสุข อยู่อย่างพึ่งตนเอง อยู่อย่างยั่งยืน ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา” พบว่า กระบวนการทำงานพัฒนาชุมชน การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนเป็นงานที่ต้องทำอย่าง ต่อเนื่องเป็นกระบวนการ ดังนั้น การศึกษาชุมชน เป็นการเสาะแสวงหาข้อมูลต่างๆในชุมชน เช่น ข้อมูลด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครองและสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เพื่อทราบปัญหาและความต้องการของชุมชนที่แท้จริง วิธีการในการศึกษาชุมชนอาจต้องใช้หลายวิธีประกอบกันทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกต การสำรวจ และการศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนด้วย เพื่อให้ได้ ข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543 : 28)

2. แนวคิดการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) นั้นเป็นพลังที่สำคัญในสังคมที่จะสามารถนำมาเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างชุมชนคุณธรรมอย่างยั่งยืนในทุกพื้นที่ โดยวัดทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ร่วมวางแผน ดำเนินการ พัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมกล่อมเกลาสมาชิกในชุมชน ดังนั้น หากการประสานการทำงานของสามประสาน คือ บ้าน-วัด-โรงเรียน มีความเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ ก็จะทำให้เกิดชุมชนคุณธรรมเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยเริ่มจากการเปิดพื้นที่ในชุมชนวัด ศาสนสถานให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติในงานด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเองได้ใช้ชีวิตพออยู่ พอกิน พอเพียง มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันที่เหมาะสมตามสภาพของชุมชนและวัฒนธรรมในท้องถิ่น รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรม เทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ กิจกรรมทางศาสนาส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตลอดจนเป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการมีส่วนร่วมและความเสียสละของคนในชุมชนที่จะร่วมขับเคลื่อนให้ชุมชนคุณธรรมก้าวสู่ “ชุมชนคุณธรรม” มีหลักธรรมทางศาสนาและความเชื่อ ความศรัทธาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข โดยดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และตามวิถีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีงาม มีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันเป็นสังคมที่ดีงามและอยู่เย็นเป็นสุข เป็นสังคมแห่งความพอเพียงและสันติสุข ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของพระพรสวรรค์ ฐิติญาโณและ

คณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตของเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า เศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางที่มุ่งให้ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตที่พอดี พออยู่ พอกิน พอใช้ ไม่ให้เดือดร้อนทั้งตัวเองและผู้อื่น โดยที่ต้องสร้างพื้นฐานแก่ตัวเองให้ดีเสียก่อน ไม่มุ่งหวังแต่เพียงความเจริญแต่เพียงอย่างเดียว มีความขยันหมั่นเพียร รู้จักการประมาณตนเอง และดำรงชีวิตอย่างมีเหตุผล อาศัยตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ให้ความสำคัญในการรวมกลุ่มในชุมชน และดำรงชีวิตให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา ความเอื้ออาทรและความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน (พระพรสวรรค์ ฐิติญาโณและคณะ, 2560 : 109)

3. กระบวนการในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรของวัดจำปา มีเป้าหมายที่สำคัญ คือ คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รู้จักดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้อง โดยมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้จักเรียนรู้และน้อมนำศาสตร์พระราชา ซึ่งจากคำกล่าวที่ว่า “นี่ยังมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของสุทัศน์ ประทุมแก้วและคณะ ซึ่งได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาผลิตภัณฑ์และส่งเสริมสัมมาชีพของหมู่บ้านรักษาศีล 5 ในจังหวัดศรีสะเกษ” พบว่า หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสืบสานวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม กล่าวคือ (1) เป็นการสร้างงานและเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชน (2) เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน (3) ส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (4) ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (5) ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชน อันเป็นหลักการที่นำไปสู่ “การเป็นฐานรากทางเศรษฐกิจที่มั่นคงและยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจระดับประเทศอย่างแท้จริง (สุทัศน์ ประทุมแก้วและคณะ, 2562 : 137) ซึ่งขั้นตอนการปฏิบัติการ เป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร บ้าน-วัด-โรงเรียน ซึ่งเป็น 3 องค์กรหลักในชุมชนเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็งโดยทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ตัดสินใจ ร่วมแก้ปัญหาของชุมชนซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้รดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมกล่อมเกลาสมาชิกในชุมชน ซึ่งมีความสอดคล้องกับ ศุภมาส เหล็นเรืองและคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการขับเคลื่อนสัมมาชีพชุมชน : กรณีศึกษาอำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม” พบว่า การสร้างชุมชนเข้มแข็งเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานราก คือ “การสร้างรายได้” โดยการสร้างสัมมาชีพชุมชน เป็นรากฐานเศรษฐกิจของประเทศซึ่งเริ่มจากการรวมกลุ่มของประชาชนระดับฐานรากในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เป็นผลิตภัณฑ์และบริการที่มีคุณภาพได้มาตรฐาน มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างพลังการพึ่งตนเองและช่วยเหลือกันของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาการประกอบอาชีพทั้งในระดับบุคคล ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม ชุมชน หมู่บ้าน ตำบล ตลอดจนเครือข่ายกลุ่มอาชีพต่างๆ ให้มีความสามารถในการบริหารจัดการตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ศุภมาส เหล็นเรืองและคณะ, 2560 : 1)

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

กลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็งโดยการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร มีวัดทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ตัดสินใจ ร่วมแก้ปัญหาของชุมชนซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคมและวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมกล่อมเกลาสมาชิกในชุมชน“บวร”คือ บ้าน-วัด-โรงเรียนจึงเป็นองค์กรในพื้นที่ที่มีความสำคัญที่ได้ร่วมพัฒนาคนไทยสืบทอดมาอย่างยาวนาน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2559). *การพัฒนารูปแบบ: การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลัง “บวร”*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- _____. (2561). *การดำเนินงานชุมชนคุณธรรมขับเคลื่อนด้วยพลังบวร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย.
- _____. (2561). *คู่มือการประเมินองค์กร ชุมชน อำเภอ และจังหวัดคุณธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- _____. (2562). *คู่มือการส่งเสริมและพัฒนาองค์กร ชุมชน อำเภอ และจังหวัดคุณธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ. (2543). “กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา”. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.).
- พระพรสวรรค์ ฐิติญาโณ, ดร.และคณะ. (2560). “การเสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตของเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดศรีสะเกษ”. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศุภมาส เหล็นเรือง และคณะ. (2560). “ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการขับเคลื่อนสัมมาชีพชุมชน : กรณีศึกษา อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม”. รายงานการศึกษาเอกสารวิชาการ, สถาบันดำรงราชานุภาพ:กระทรวงมหาดไทย.
- สุทัศน์ ประทุมแก้ว, ดร.และคณะ. (2562). “การพัฒนาผลิตภัณฑ์และส่งเสริมสัมมาชีพของหมู่บ้านรักษาศีล 5 ในจังหวัดศรีสะเกษ”. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.